

Újragondolt lovasság

B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 244 oldal

Mi, magyarok lovas nemzetnek tartjuk magunkat, büszkék vagyunk hagyományainkra, a kalandozó lovas nomádokra éppúgy, mint a vitéz magyar huszárságra, a magyar lótenyésztés fellegráira (Mezőhegyes, Szilvásvárad, Bábolna és a Hortobágy), vagy a magyar lósport eredményeire (gondoljunk csak Kincsem, Imperial, Overdose eredményeire). Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy az 1945 után bevezetett „modern és progresszív” politikai rendszer – jóllehet a lovakat és a lovasságot a „nemesi és reakciós” értékek szimbólumának tekintette – idővel szinte kívánatosnak tartotta, hogy a magyar turizmus építsen a Balaton és a gulyás mellett a Pusztát és a csikós – legfőképpen németajkú turistákra ható – vonzerejére. A rendszerváltás időszakában és az azóta eltelt több mint két évtizedben is sorra jöttek létre a hagyományörző társaságok vagy egyesületek, közülük számos a középkori hadikultúra egyes elemeinek felelevenítését vagy éppen újratereztését tűzte ki célul. Komoly hiány mutatkozott és mutatkozik azonban olyan, munkát és felkészülést megkönnyítő művekből, amelyek a középkori hadtörténet egyes csapatnemeit átfogóan tárgyalják. A középkori magyar könnyűlovasság történetét például Tóth Zoltán nagy hatású munkáinak köszönhetően az 1930-as évek óta követően a hazai szakirodalomban szinte senki sem vizsgálta szerves egészként.¹

¹ Vö. például: Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldosserege. (A fekete sereg.)* Budapest, 1925.; Tóth Zoltán: *A huszárság eredetéről.* Hadtörténelmi Közlemények, 35. évf. (1934) 129–196.; Tóth Zoltán: *A huszárság*

B. Szabó János művében olyan kérdésekre keresi a válaszokat, amelyeket alapvető fontosságúnak tart a téma kutatásához. Ilyen például az, hogy mióta kétpólusú a magyar lovasság, rendelkezett-e egy harcba induló magyar a 9–10. században védőfelszereléssel és közelharc fegyverekkel, létezett-e egyáltalán az íjászlovaknál „nehezebb” lovasság a honfoglalás időszakában, hogyan változott – illetve egyáltalán átalakult-e – a magyar taktika és fegyverzet a középkor folyamán; létrejött-e az Árpád- és Anjou-korban az „átmeneti lovasság”, eltűnt-e a 15. századra a magyar könnyűlovasság, hogyan és mikor jelent meg a huszárság.

Ezen kérdések megválaszolásához a szerző elsőként a magyar könnyűlovasság fegyverzetének és taktikájának 19. és 20. századi megítélését mutatja be. B. Szabó János historiográfiai áttekintése alapján azt a nagyon fontos megállapítást tehetjük, hogy a 19. század második felében, a magyar nyelvű tudományosság kibontakozásának idején a legkiválóbb hazai kutatók fordultak e témakör felé, amelyet a „nemzeti” szempontok hangsúlyozása miatt egyáltalán nem tartottak speciálisan hadtörténelemnek. A Hermann Meynert 1876-ban megjelent könyve által meghonosított módszert (a magyar katonaság csatáinak kronologikus sorrendben történő vizsgálatából következtetés a fegyverzet és a taktika változásaira)² hol vitaindítóként, hol elfogadható támpontként alapul véve olyan kiemelkedő történészek foglalkoztak a témával újabb forrásokat és ezzel párhuzamos új elméleteket is beemelve a diskurzusba, mint Salamon Ferenc, Kápolnai Pauer István, Darkó Jenő,

eredethagyományára 1937-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 39. évf. (1938) 59–76.

² Meynert, Hermann: *Das Kriegswesen der Ungarn.* Wien, 1876.

Erdélyi Gyula, Györffy György, Tóth Zoltán vagy László Gyula.³ A kommunista hatalomátvételt követően a vita majdnem minden résztvevője a tudományos élet perifériájára szorult, és majd egy évtizedig Molnár Erik merev marxista-osztályharcos nézetei váltak meghatározóvá. Újabb fordulatot a középkori magyar hadszervezet és lovasság kutatásában Borosy András 1962-ben a *Hadtörténelmi Közleményekben* publikált tanulmánya hozott, aki megalkotta az „átmeneti típusú” lovasság fogalmát, sikeresen cáfolva Tóth Zoltán azon elképzelését, miszerint már a 11. században megszűnt az íjász könnyűlovasság, és átadta a helyét egyfajta nyugati típusú nehézlovasságnak.⁴ Elmelete három évtizeden át meghatározta a magyar könnyű- és nehézlovasságról való gondolkodás kereteit, és olyan kiváló tudósokra hatott, mint Kristó Gyula vagy Rázsó Gyula. Csak az 1990-es évek közepétől merült fel a Borosy által megadott keretek újrafogalmazása – mutat rá a szerző; ekkor a történések mellett (Veszprémy László, Nyégyesi Lajos) a filológia (Moravcsik Gyula), az orientalisztika (U. Kóhalmi Katalin) és a régészet képviselői (Pálóczi Horváth András, Mesterházy Károly, Révész László) is újabb adalékokkal szolgáltak az egyre na-

gyobb érdeklődésre számot tartó témában.⁵ B. Szabó János tehát az eddigi kutatási eredményeket felhasználva, azokból kiindulva, a történelmi analógiákat is alapos vizsgálat alá véve járja körül a középkori magyar lovasság kérdését a honfoglalástól egészen a mohácsi csatamezőig.

A szerző VI. Bölcs Leó bizánci császár és Regino prümi apát leírásai alapján igyekszik bemutatni a 9–10. századi magyarok fegyverzetét és harcmodorát. A forrásokat a már említett történelmi analógiák segítségével értelmezi, ami azért is tűnik kézenfekvő megoldásnak, mivel a két egykori történetíró is más keleti népekről szóló régebbi szövegek felhasználásával készítette el feljegyzéseit a magyarokról. A 7. században íródott Maurikios-féle *Strategikonnak* eredetileg az avarokról és türkökről szóló részeit alig néhány helyen egészítette ki a bizánci császár, számára tehát a magyarok és a bolgárok fegyverzete és taktikája beleillet a steppei népekről sok évszázad alatt kialakult képbe. A régészek által feltárt síremlékek azonban nem támasztják alá Bölcs Leó azon megjegyzéseit, amelyek szerint kardot, pánccelt,

³ Vö. például: Salamon Ferencz: *A magyar haditörténet a vezérek korában*. Századok, 10. évf. (1876) 1–17., 686–733., 765–851.; Kápolnai Pauer István: *A hadművészet kifejlődése a magyar nemzetnél*. Ludovica Akadémia Közleményei, 6–7. évf. (1879–1880); Darkó Jenő: *Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történelmi szempontból*. Akadémiai Értesítő, 25. (1914); Erdélyi Gyula: *A magyarok hadművészete*. Budapest, 1933.; Darkó Jenő: *A magyar huszárság eredete*. Hadtörténelmi Közlemények, 38. évf. (1937) 148–183.; László Gyula: *Budapest a népvándorlás korában*. In: Szendey Károly (szerk.): *Budapest története*. I. kötet. Budapest az ókorban. Budapest, 1942.; Györffy György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990.

⁴ Borosy András: *A XI–XIV. századi magyar lovasságról*. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam, 9. évf. (1962) 2. sz. 119–174.

⁵ Vö. például: U. Kóhalmi Katalin: *Stéppék nomádja lóháton, fegyverben*. Budapest, 1972.; Rázsó Gyula: *A Zsigmond-kori Magyarországon és a török veszély*. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam, 20. évf. (1973) 3. sz. 403–444.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986.; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.; Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988.; Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest, 1989.; Mesterházy Károly: *Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál*. Századok, 128. évf. (1994) 2. sz. 320–334.; Veszprémy László: *Pánccelt és pánccelososok említése a krónikákban és oklevelekben*. Hadtörténelmi Közlemények, 108. évf. (1995) 4. sz. 3–12.; Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidéki X. századi történetéhez*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. Miskolc, 1996.; Nyégyesi Lajos: *Az augsburgi csata*. Hadtörténelmi Közlemények, 116. évf. (2003) 1. sz. 206–230.

kopját és íjat is használtak volna a harcban eleink. B. Szabó János szerint ez nem azt jelenti, hogy egyáltalán nem is használták volna ezeket a fegyvereket. A mű keletkezésének idején készült más írott források arról tanúskodnak, hogy az íjjal és lándzsával felfegyverzett páncélos lovasság mind a középzásiai törököknél, mind a kazároknál a hadsereg elitjét alkotta. A szerző szerint ez így lehetett még akkor is, ha a régészeti feltárások egyelőre nem is tudták bizonyítani. Ennek magyarázatául Erdélyi Gyula felvetését használja, aki már az 1929-ben megjelent munkájában azt feltételezte, hogy a fejedelmi kíséret tagjai a drágább fegyvereket és védőfelszereléseket egy központi készletből kapták meg; analógiaként pedig oszmán-török, bolgár és morva példát hoz fel a szerző.⁶

A bizánci császárral szemben a prümi apát nem tesz említést a magyar kalandozók védőfelszereléseiről, bár ő egy az erősen páncélozott parthus lovasokat leíró ókori szerzőt használt fel munkája során. Regino forrásait és szövegét Anonymus használta, aki pedig csak a honfoglalók sisakjáról tesz rövid említést. Mindez a szerző szerint azt jelenthette, hogy a 10. századi íjászlovasok fegyverzetében, ha a sisak mellett rendelkeztek is különféle anyagú (főként különböző bőrből és textíliából készült) védőfegyverzettel, ezek között elenyésző számú lehetett a fémpáncél.

A magyar történettudomány által megfogalmazott sommás állítást, miszerint a kalandozókkal szembekerülő nyugati katonaság nehézlovasságból állt volna, B. Szabó János szintén kritika alá veszi. Meggyőzően bizonyítja, hogy a nyugat-európai hadakban szintén jelentős számban előfordultak nem túl sok védőfegyverrel, ám hajtódárdával (például breton lovasok) és gyakran íjjal felszerelt gyalogosok és könnyűlovasok is, akiknek taktikája – ennek megfelelően –

hasonlíthatott eleink színlelt visszavonulásra épülő harcászatához. A szerző a lándzsavívásnak szentelt külön alfejezetben megállapítja, hogy a fegyver használatához szükség volt a személyes bátorságra és ügyességre. A tatár nemesifjából, az úgynevezett uhlanokból felállított ulánusegységek bizonyítják, hogy a steppei népeknél e fegyver és az íj együttes használata gazdagította a harcban „taktikai kelléktárukat”.

Az egykorú szerzőknek a magyarok fegyverzetéről és taktikájáról lejegyzett sorait követően B. Szabó János egy külön fejezetet szentel az Árpád-kori csaták vizsgálatának a steppei hadviselés tükrében. Elemzése során kifejti, hogy a középkor folyamán a magyar hadvezetést alkalmaz olyan taktikai elemeket, amelyek a nomád hadviselésre voltak jellemzőek. Ilyen például a túlerő tudatában vállalt csata vagy a folyón átkelő ellenség megtámadása. Két kudarccal végződő összecsapás (a zimonyi és a muhi csata) esetében pedig elveti azt, hogy ezek kudarcát az ősi magyar taktika elhagyása okozta volna. Az 1167. évi zimonyi csata esetében az, hogy a nehézlovasságot állították a hadrend élére, és mögéjük rendelték a könnyűlovasokat, nem feltétlenül számít a nyugati minta szolgálai átvételének, hiszen számos steppei csata leírásában olvasható hasonló eset. A muhi vereség kapcsán pedig a szekérvár alkalmazására mind nyugati, mind pedig keleti analógiákat megemlít a kötet. Mindezek arra mutatnak rá, hogy a keleti vagy nyugati hatások egyoldalú hangsúlyozása helyett ezek együttesen, egymást kölcsönösen kiegészítve voltak jelen a magyar haderő hadászatában.

Felmerül a kérdés, hogy a magyar könnyűlovasság továbbélhetett-e a középkor folyamán. A szerző kérdésfeltevését indokolja, hogy Tóth Zoltán az 1930-as években megjelent munkáiban azzal magyarázta a huszárság megjelenését, hogy a 11. századtól kezdődően a hagyományos magyar lovasság „elsatnyult” és „kihalt.” Emellett messze túlértékelte a nyugati lovagi hadviselés szerepét a 13. századi Magyar Királyság had-

⁶ Erdélyi Gyula: *A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése.* Budapest, 1929.

szervezetében. Mindezek bizonyítékként a szablya-kard fegyverváltást hangsúlyozta. Borosy András a 1960-as évek elején megjelent cikkében cáfolta Tóth nézeteit, és megteremtette az „átmeneti” vagy középnehéz lovasság fogalmát. B. Szabó János azonban több nézőpontot vizsgálva bizonyítja, hogy a hagyományos íjász könnyűlovasság (és nem csak a keletről betelepült katonai segédnépek között) jelenlétével egészen a 16. század elejéig számolni kell. Cáfolja tehát Hodinka Antal elképzelését, aki az 1099. évi przemysli vereséget a színlelt visszavonulás taktikájának feledésbe merülésével magyarázta. Szintén hibásnak tartja Tóth Zoltán azon elképzelését, mely szerint a kétélű kard megjelenése a 10. századi magyar harcászat teljes eltűnését hozta volna magával. Mindezek mellett Borosy András elméletét sem tartja megalapozottnak, hiszen jól adatolható – nemzetiségi hovatarozásra való tekintet nélkül –, hogy a 13. és a 14. században újra és újra feltűnnek az íjjal felszerelt lovasok. Egy 1264-ben keletkezett oklevél elsőként említi *phraretariusként*, azaz tegzesként (felszerelésük íj, kard és bicellus) őket. Mindez azt jelenti, hogy bár a 12. századra a Magyar Királyság meghatározhatatlan számú nehézlovassal rendelkezett, ám a hadakozók többsége megőrizte könnyűlovas jellegét. Azt, hogy a királyi szerviensekből és várjobbágyokból az úgynevezett „átmeneti” lovasság jött volna létre, sem tárgyi, sem írásos bizonyítékok nem támasztják alá. A szerző azt is kihangsúlyozza, hogy a magyar vezérek – alkalmazkodva ellenfeleik katonai sajátosságaihoz, és kihasználva saját csapataik erőnyeit – eltérő, hol nyugati, hol keleti stratégiát és taktikát alkalmaztak.

A Magyar Királyság déli határterületén ugyanakkor már a 14. század elején feltűnik egy új típusú könnyűlovasság, a huszárság. Ennek eredete és elnevezése körül mind a 19. század végén, mind az 1930-as években igen nagy vita alakult ki. Az egyik közkedvelt, ám téves elképzelés August Gräffer 1801-ben kiadott művében látott először napvilágot. A császári-királyi hadsereg rö-

vid történetét összefoglaló szerző művének második kötetében kifejtette, hogy „1445-ben (?), I. Corvin Mátyás király uralkodása alatt hozták azt a rendelkezést, hogy minden 20 jobbágy vagy földműves után, egy lovasat kell kiállítani, amelyet ezért huszárnak, azaz: a huszadiknak neveztek el. Ezt a nevet a magyar lovasság a jelenkorig megőrizte.”⁷ Gräffer elképzelése, nem beszélve olyan romantikus fikciókról, miszerint a huszár szó eredetét egy mondásra lehet visszavezetni, amely szerint a harcmezőn egy magyarnak húsz az ára, feltűnt a 19. század végi és az 1930-as évekbeli huszárvita alkalmával is. Utóbbi esetben Zsuffa Sándor és Darkó Jenő ragadott tollat, hogy – mintegy válaszként Tóth Zoltán cikkére – a magyar sajátosságnak vélt huszárság rác eredetére és eredetileg rabló mivoltára a turáni felfogás alapján rácáfoljon. A kialakult, sokszor személyeskedésektől sem mentes polémia nem jutott nyugvóponttra. Az utóbbi évtizedben újabb kísérletek történtek (elsősorban Veszprémy László, illetve B. Szabó János részéről) a kérdés tudományos alapú rendezésére, amire nagy szükség is van, hiszen a gräfferi hagyomány sajnos túlélte minden eddigi cáfolatot.

A szerző megállapítja, hogy a rác huszárrok már a 14. század első felében feltűntek Luxemburgi Zsigmond seregében; nem csupán a déli határvidéken, hanem a cseh husziták ellen vezetett hadjáratokban is. Ez a katonaság fegyverzetét tekintve élesen elkülönült a kor magyar íjászlovasságától, de sem a Tóth Zoltán elképzelése szerint analógiának tekinthető félnehéz, későbbi lengyel huszárokkal, sem az oszmán szpáhikkal nem rokonítható, ugyanis a késő középkor idején könnyű lándzsával (kopjával), pajzsral (huszártárcsa) és többnyire védőfegyverzet nélkül vonultak harcba. Ez alapján B.

⁷ Gräffer, August: *Kurze Geschichte der Kais. Koenigl. Regimenten, Corps, Battalions und anderen Militaerbrauchen von Ihren Ursprung an bis zu Ende des Feldzuges von 1799*. 2. Bd. Wien, 1801. 138.

Szabó János nem látja bizonyítottnak, hogy a balkáni népek könnyűlovassága az oszmánokat utánozta volna, s így áttételesen a későbbi magyarországi huszárság az oszmán mintákat követte volna. Hangsúlyozza, hogy a Kis-Ázsiából érkező török lovasok a magyarokhoz hasonló íjász könnyűlovasok voltak, ami által akkulturáció lehetősége is kizárásra kerül. A „törökös” helyett tehát „balkáni” eredetű és típusú lovasságot lát a huszárságban. Ezt bizonyítja egyrészt, hogy számos, a későbbi huszárokhoz köthető tárgy és szokás felbukkan már a koraközépkorban is. Másrészt Gáldi László nyelvész 1939-ben megjelentetett – ám utána sokáig elfeledett – cikkében felhívta arra a figyelmet, hogy a balkáni területeken már a 10. században szolgáltak a bizánci seregekben *khószários*nak, illetve *khonszários*nak is nevezett könnyűfegyverzetű katonák, és ezek feladata a felderítés, portyázás és zsákmányolás volt. A korábbi „törökös” eredet a szerző meglátása szerint abból a félreértésből származhatott, hogy a balkáni fegyveresek jelentős részét „zökkenőmentesen” magába olvasztotta az Oszmán Birodalom hadvezetése. Így a sors különös fintoraként egy jó ideig ugyanazt a nyelvet beszélő, ugyanazon felszereléssel és taktikával rendelkező katonaság állt egymással szemben a Magyar Királyság végvidékein.

A huszárság igen gyors karriert futott be a 15. századi magyar hadszervezetben belül. A rácok olcsó fegyverzete és mind az oszmán haderővel, mind pedig a német, lengyel vagy cseh csapatokkal szemben hatékony harcászata egyre inkább háttérbe szorította a hagyományos magyar íjászlovasság taktikáját. Mindezzel párhuzamosan a magyar hadszervezetben belül kezdetét vette a nyugati típusú nehézlovasság visszaszorulása is. Már Mátyás uralkodása idején is olyan hiány mutatkozott ebből az igen drága, szinte már megfizethetetlen felszerelésű csapatnemből, hogy a király kénytelen volt cseh zsoldosokat felfogadni. Így nem meglepő, hívja fel a figyelmet B. Szabó János, hogy a 16. század elején nagy tömegben csa-

talovasságként is alkalmazták a huszárokat (például a mohácsi csatában). A szerző végül azt vizsgálja, hogyan szerepelt a huszárság a középkori Magyar Királyság pusztulását okozó összeecsapásban. Megállapítja, hogy az oszmán tüzérség sortüze után szinte törvényszerűen fogta menekülésre a jobbszárny könnyűlovasság. A csatának ez a momentumja volt az, amely megteremtette a villámgyors magyar vereség mítoszát. Ezzel szemben a második vonal és a gyalogság még órákig küzdött az életéért, és a magyar sereg veszteségeinek döntő többsége is közülük került ki.

A könyv legfontosabb megállapításait B. Szabó János magyarul, angolul és németül is összefoglalja. Emellett 56 fekete-fehér és 20 színes kép és ábra növeli a kiadvány értékét.

„Mára a történettudományon belül a hadtörténetírás – az olvasóközönség körében tapasztalható népszerűsége ellenére – meglehetősen periférikus helyzetbe került” – állapítja meg B. Szabó János. Magam úgy gondolom, amennyiben egyre több, hasonló elemző mű jelenik meg, abból nem csupán a magyar történettudomány többi ága profitálhat, hanem nemzetközi szinten is jelentős sikert érhet el. A szerző ugyanis olyan témát vesz elő és elemez, amely rég kikerült a hadtörténetírás homlokteréből. Ez helyzet vélhetően annak következtében állt elő, hogy újabb források hiányában talán lezártnak tekintették már a kutatások lehetőségét, valamint az előző történészgenerációk nagy alakjainak eredményeit kritika nélkül elfogadták. B. Szabó János azonban nem újabb iratokat von be munkájába, hanem újragondolja, újraértelmezi az eddigi eredményeket, és emellett analógiák segítségével, intuitív módon alakítja ki saját álláspontját. Műve nem csupán hiánypótló, hanem – remélhetőleg – újabb hasznos tudományos vitát indukáló monográfia.

BAGI ZOLTÁN PÉTER